

УДК 342.1 (477)

Корчака Вадим Миколайович,
здобувач кафедри загально правових дисциплін
факультету права та масових комунікацій
Харківського національного університету
внутрішніх справ

ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ЯК ОСОБЛИВОГО СУБ'ЄКТА КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

У статті проаналізовані існуючі в юридичній науці концепції щодо розуміння правосуб'єктності народу, визначені наукові підходи відносно визнання народу суб'єктом права та суб'єктом конституційно-правових (державно-правових) відносин, виокремлено та охарактеризовано особливості правосуб'єктності Українського народу.

Ключові слова: народ, Український народ, конституційно-правові відносини, суб'єкт права, суб'єкт конституційно-правових відносин.

Постановка проблеми. Демократизація державного і суспільного життя в Україні, новий етап конституційної реформи актуалізують питання удосконалення вітчизняного механізму державної влади, наповнення його демократичними засадами функціонування, висунення на перший план в цьому механізмі народу як єдиного джерела влади. В такому аспекті актуальним є дослідження правосуб'єктності Українського народу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою нашого дослідження стали наукові доробки відомих українських правників, до яких належать, як Н. В. Неліна, В. Ф. Погорілко, Ю. М. Тодика, В. Л. Федоренко, О. Ф. Фрицького та інших.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є формування авторського бачення та систематизації вітчизняних наукових праць у сфері визначення українського народу, як суб'єкта конституційно-правових відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науці конституційного права дуже гостро стоїть питання про те чи можна застосовувати до народу поняття «правоздатність» і «дієздатність». Крім того, достатньо давно вже ведеться дискусія про те, чи може народ бути суб'єктом конституційних правовідносин і конституційного права (взагалі). При дослідженні даного питання серед науковців-конституціоналістів склалось декілька точок зору.

Перший підхід ґрунтується на тому, що народ не володіє якостями суб'єкта права. Більше того, володіння цими якостями, на їх погляд, може призвести до пониження соціальної ролі народу, обмеження правовими рамками, применшення його суверенітету.

Цей підхід розділяли і розділяють С. С. Алексєєв, В. Т. Кабишев, О. О. Миронов, А. В. Міцкевич, В. А. Ржевський, І. Є. Фарбер. Наприклад, А. В. Міцкевич у свій час писав, що народ виступає не в якості безпосереднього суб'єкта права, а як автор, творець нових суспільних відносин. Народ – це категорія політики, а не права. Вони необхідні в юридичній науці, перш за все, для визначення сутності соціально-політичної природи, яка відображає їх як правові категорії, але не може бути поставлена на місце останніх. Участь

народу у виборах юридично оформляється в правах кожного окремого громадянина, в правах і обов'язках зборів громадян, виборчих комісіях і т. ін. [12, с. 42].

Подібну позицію займали і відомі державознавці В. Т. Кабишев та О. О. Миронов, які вважають, що народ як соціально-політична спільнота, не є суб'єктом права. Діяльність народу по перетворенню суспільства, узгоджуючись з об'єктивними законами суспільного розвитку, не пов'язана ніякими юридичними нормами. Конституційні норми наділяють народ правами в якості суб'єкта суспільних відносин, а не суб'єкта правовідносин. Народ створює всю юридичну надбудову – норми права, правовідносини і т. ін., є учасником масових, конституційних відносин, в яких народжується фактична державна влада, але сам правосуб'єктністю не володіє.

Крім того, на їх думку, прибічники наділення народу правосуб'єктністю не враховують ту обставину, що будь-яке правопорушення передбачає наявність зобов'язаної і правомочної сторони. Оскільки народ не може бути зобов'язаною стороною, він не є і правомочною стороною. Вважати ж народ правомочною стороною і на цій підставі визнавати його суб'єктом права – значить не враховувати ту обставину, що правовий суб'єкт не може бути тільки носієм права, що у народу і не може бути іншої, протилежної сторони, рівної йому за соціальною значимістю сторони, перед якою він міг би нести будь-які юридичні обов'язки.

В. Т. Кабишев та О. О. Миронов вважають, що суб'єктом права від імені народу виступають держава, її органи, громадські організації. Народ має соціальні права – право на працю, на відпочинок, освіту і т.п. Юридичний механізм реалізації цих прав передбачає правосуб'єктність громадян, а не всього народу. Народ, не будучи суб'єктом права, виступає неодмінним учасником всіх суспільних відносин [6, с. 40-41].

І. Є Фарбер та В. А. Ржевський також у своїх роботах відстоюють точку зору, що народ безпосередньо в правові відносини не вступає. Будучи прибічниками позиції, за якою правові норми застосовуються тільки державними органами та їх представниками, науковці виключають громадян (а, відповідно, і народ, який є, на їх думку, колективним поняттям громадян) із складу суб'єктів, які застосовують правові норми [19, с. 59].

Деякі науковці все-таки зазначають, що єдиним аргументом, який можна навести на захист концепції правосуб'єктності народу, є посилання на відносини, що виникають в процесі проведення референдуму. Однак цей аргумент їм не вважається переконливим, оскільки поняття «виборчий корпус» не вичерпується поняттям «народ» і в референдумі беруть участь лише громадяни, наділені виборчою правосуб'єктністю. При цьому суб'єктами досліджуваних державно-правових відносини виступають не всі громадяни, а кожен окремий громадянин. У свою чергу, окремі громадяни не мають права приймати державні рішення, тоді як народ в цілому на референдумі або на виборах таким правом володіє [10, с. 16]. При цьому, акти волевиявлення народу мають юридичну силу, тоді як акти волевиявлення окремого громадянина можуть і не мати юридичної сили (наприклад, у випадках, коли громадянин при голосуванні залишається в меншості). При цьому мова йде не про кількісну, а про якісну різницю актів волевиявлення народу і окремого громадянина [9, с. 46].

В. Я. Бойцов, аналізуючи юридичні особливості правовідносин, які формуються у процесі проведення виборів і референдумів, відзначає їх складний характер і наявність певної системи правовідносин. У процесі проведення виборів, наприклад, конкретні правові відносини громадян – виборців із виборчими комісіями, кандидатів у депутати з виборцями, виборчих комісій із органами держави, маючи відносну самостійність, спрямовані на реалізацію головних правовідносин – між народом і державою [2, с. 98-99].

Також, незважаючи на таку категоричну позицію А. В. Міцкевича, І. Є. Фарбер, В. Т. Кабишева та О. О. Миронова, що народ не володіє правовою і в тому числі конституційною правосуб'єктністю, окремі науковці полемізують з ними, зазначаючи, що визнання народу в якості суб'єкта конституційного права не може принизити його соціальну роль. Права народу, як суверена вищої соціальної спільноти не мають будь-яких юридичних обмежень. Право ж регулює далеко не всі, а лише найбільш важливі суспільні відносини, в регламентації яких зацікавлений, в кінцевому рахунку, сам народ [3, с. 43].

Таким чином, частина вчених-правників визнають народ суб'єктом правових відносин. Так, ще у свій час відомі радянські правознавці Р. Г. Губенко та В. Ф. Коток, стверджували, що народ може бути як суб'єктом «установчих» правовідносин, виступаючи суверенним носієм влади і здійснюючи її головним чином через представницькі органи, так і «конкретних» правовідносин, здійснюючи народовладдя безпосередньо, наприклад, у формі референдуму [9, с. 44-45; 4, с. 115].

Схожої думки дотримувався С. С. Кравчук, який вважав, що народ може бути безпосереднім суб'єктом державно-правових відносин, оскільки він може виразити свою державницьку волю безпосередньо шляхом референдуму і вона буде обов'язковою для всіх державних органів і громадян. На його думку, свою волю народ виражає також завдяки виборам представницьких органів державної влади, визначаючи їх склад і напрямки діяльності. «Право виражати державну волю шляхом референдуму, право утворювати органи державної влади, – писав С.С. Кравчук, – виключні права народу як суб'єкта державно-правових відносин» [18, с. 18].

Цю концепцію поділяв і інший радянський державознавець В. С. Основин, який уточнював, що народ, як правило, здійснює свої права через державу і що тільки інколи він виступає безпосередньо носієм правочинів. При цьому він також зазначав, що народ є носієм суверенітету і влада в країні походить від народу. Внаслідок цього В. С. Основин бачив особливості правосуб'єктності народу в державному праві в тому, що народ: а) виступає як першоджерело всіх прав і обов'язків, що мають місце у державі, оскільки всі права і обов'язки – це правове вираження волі народу; б) наділений всією повнотою державної влади і всіма матеріальними благами, і тому саме право є державним виразом волі народу; в) свої права, зазвичай, здійснює через державу і її органи, оскільки невіддільний від своєї країни [14, с. 36-38].

Сучасними науковцями, які поділяють концепцію визнання народу суб'єктом конституційно-правових відносин, є В. Ф. Погорілко та В. Л. Федоренко, які вважають, що Український народ є пріоритетним суб'єктом конституційно-правових відносин [17, с. 116]. А у одній із своїх робіт В. Ф. Погорілко та В. Л. Федоренко зазначили, що найголовнішим суб'єктом конституційного права є народ України, який врешті й визначає сутність цієї галузі права. Конституційне право України – це, насамперед, право Українського народу [15, с. 10]. Таким чином, науковці визнають народ і як суб'єкт конституційно-правових відносин, так і як суб'єкт конституційного права взагалі.

Приблизно такої ж позиції щодо розуміння народу як суб'єкта конституційно-правових відносин дотримуються Р. Г. Губенко та О. Є. Кутафін. Останній, зокрема, зазначає: «... варто визнати, що народ є суб'єктом конституційно-правових відносин. Правосуб'єктність народу корениться в його суверенітеті і установчому характері народовладдя. Народовладдя – реальність суспільно-політичного буття ... суспільства... Повновладдя народу отримує вираження у комплексі прав, конституційно оформлених і забезпечених, у політичній та інших сферах життєдіяльності. Багатонаціональний народ Російської Федерації суверенний, і в цьому значенні за своєю змістовною

характеристикою демократія в Російській Федерації безпосередня, хоча прийоми і методи організації здійснення влади народу можуть втілюватися як у представницькій, так і в безпосередній, прямій демократії... В цьому проявляється дворівнева характеристика правосуб'єктності народу – в установчих і конкретних правовідносинах. Невизнання народу безпосереднім суб'єктом права є запереченням також будь-якого значення безпосередньої демократії» [11, с. 323].

Підтримуючи наукову доктрину щодо визнання народу суб'єктом конституційно-правових відносин, окремі науковці-конституціоналісти стверджують, що народ при цьому відноситься до особливих суб'єктів конституційного права. Згідно цієї позиції народ, як правило, здійснює свої права через державу, однак іноді виступає і безпосереднім носієм повноважень [7, с. 46].

Зразу ж відзначимо, що поняття «особливого суб'єкта» тільки формується в юридичному науковому обороті і не вироблені критерії віднесення учасників правових відносин до числа таких. На наш погляд, виходячи з тлумачення терміну «особливий» – окремий, опричний, не загальний, відмінний від інших, інший, іншого складу, відмінний у значенні прекрасний, кращий, особливо гарний [5, с. 580], можна зробити висновок, що особливий суб'єкт конституційно-правових відносин характеризується окремими, не загальними, відмінними від інших суб'єктів рисами.

У нашому випадку ми можемо констатувати, що такими рисами є:

- 1) те, що до народу, як суб'єкта конституційно-правових відносин, дуже важко застосовувати розподіл його правоздатності і дієздатності. Ми поділяємо думку російської дослідниці В. В. Комарової про доцільність застосування лише категорії «правосуб'єктність», не розкладаючи на елементи. В такому разі під правосуб'єктністю варто розуміти можливість суб'єкта бути учасником конституційних правовідносин [8, с. 45];
- 2) характеристика народу, як «особливого суб'єкта», ґрунтується на тому, що народ виступає, як єдине першоджерело влади. Відповідно до Основного Закону України, право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами. Здійснення влади в країні – це правове вираження волі народу;
- 3) народ є носієм суверенітету, наділений всією повнотою державної влади і всіма матеріальними благами, а тому сама влада і право є державним виразом волі народу;
- 4) народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Це доволі поєднані між собою риси правосуб'єктності народу і про них говорить багато науковців. Як зауважив російський науковець О. О. Бурцев, народ виступає не інакше, як в якості первинного суб'єкта конституційно-правових відносин, в яких зобов'язаною стороною виступають держава, її органи і посадові особи. У той же час, О. О. Бурцев зазначає, що конституційної правосуб'єктності взагалі не існує, а є правосуб'єктність, особлива для кожного виду суб'єкта. Народ же він визнає єдиним сувереном, який володіє абсолютною правосуб'єктністю. Особливість правосуб'єктності народу – бути першоджерелом всіх прав і обов'язків – є виявом виразу його волі, що передбачає володіння всією повнотою державної влади [3, с. 38].

О. Є. Кутафін також звертає увагу на те, що народ виступає в конституційно-правових відносинах в основному через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Однак, на його думку, це не виключає безпосереднього народовладдя, не

виключає того, що у певних випадках народ є безпосереднім суб'єктом конституційно-правових відносин [11, с. 323-324]. Цей підхід він поділяє з В. Ф. Котоком [9, с. 45].

В. С. Основин також відзначає, що особливість правосуб'єктності народу полягає в тому, що він виступає першоджерелом всіх прав і обов'язків, встановлених державою, що є вираженням його волі, володіє всією повнотою державної влади і всіма матеріальними благами, і тому саме право є державним вираженням волі народу; свої права, як правило, здійснює через державу і його органи, оскільки вони невіддільні від держави [14, с. 34-35].

В. Ф. Погорілко та В. Л. Федоренко вказують, що особливістю Українського народу, як суб'єкта конституційних правовідносин, є те, що Український народ як і інші суверенні народи має переважно природні права у всіх сферах суспільних відносин, які до того ж майже не обмежені чинним законодавством. Зокрема, у політичній сфері він, як носій суверенітету і єдине джерело влади, має право на утворення держави (право на самовизначення), право визначати і змінювати конституційний лад, визначати основи місцевого самоврядування, право легітимізувати діяльність будь-якої кількості політичних партій і громадських організацій, право на будь-які форми безпосередньої демократії: референдуми, вибори, мирні збори, мітинги, демонстрації, революції та інші форми прямого народовладдя, за винятком обмежень, прямо визначених Конституцією України. У духовній сфері народ України має право, зокрема, на державну мову, релігію, церкву, національну ідею, ідеологію, освіту, науку, на утворення загальнонаціональної та галузевих наукових академій тощо. Народ має право на природні ресурси: землю, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, що знаходяться на території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони. Народ має право на будь-яку економічну та соціальну системи, що вважає найбільш прийнятними для себе, свого існування і розвитку. При цьому народ може визначати моделі такого розвитку безпосередньо на загальнодержавному референдумі [16, с. 466].

На думку Н. В. Неліної, сукупність суверенних прав народу характеризує зміст його правосуб'єктності, визначає його конституційно-правовий статус. Однак мати права і здійснювати їх у реальних правовідносинах – не одне і те ж. На думку науковця, питання про належність народу суверенних прав не можна змішувати з проблемою форм і способів їх реалізації. Виступаючи суб'єктом суверенних прав, народ не обов'язково в усіх випадках повинен сам безпосередньо здійснювати свої права, бути суб'єктом конституційних правовідносин. Для здійснення суверенних прав народу створюються інститути безпосередньої і представницької демократії, тому при реалізації конституційної правосуб'єктності народ виступає суб'єктом не тільки безпосередньо, а й головним чином в особі конкретних носіїв – державних органів та інших суспільно-політичних інститутів [13, с. 183].

Варто зазначити, що визнання чи невизнання народу суб'єктом права пов'язано не з трактуванням його соціально-політичного статусу, а швидше – з проблемами механізму реалізації його властивостей соціального суб'єкта і співвідношення з державою. Однак визнання народу суб'єктом права і конструювання способів виразу волі – це різні питання. Здійснення правосуб'єктності народу через форми безпосередньої чи представницької демократії значно ускладнює традиційні правові конструкції, але саме по собі не може заперечувати правосуб'єктність народу [1, с. 34]. Як зауважують окремі державознавці, деякі автори вбачають слабкість концепції правосуб'єктності народу в тому, що у правовідносинах, які виникають в процесі проведення референдуму або виборів, суб'єктами цих відносин виступає не народ (тобто сукупність громадян), а кожен громадянин. Однак, як відзначав В. Ф. Коток, окремі громадяни не мають права приймати

державні рішення, тоді як народ в цілому на референдумі чи на виборах таким правом наділений. Акти волевиявлення народу наділені юридичною силою, тоді як акти волевиявлення окремого громадянина можуть і не мати юридичної сили (наприклад, у випадках, коли громадянин при голосуванні залишається у меншості). При цьому мова йде не про кількісну, а про якісну відмінність актів волевиявлення народу і окремого громадянина.

На думку окремих науковців, оскільки держава через свої органи визначає порядок проведення референдуму, коло питань, що виносяться на референдум і т. ін., то про правосуб'єктність народу в цьому випадку говорити не доводиться. Однак така позиція також є помилковою. Держава являє собою апарат влади народу і його формує. Результати референдуму обов'язкові для держави та її органів. Тому правосуб'єктність народу і тут зосереджена в установчому характері його влади, в суверенітеті народу, що є носієм влади [4, с. 116; 9, с. 45; 10, с. 16; 11, с. 324].

Погоджуємося з цими науковцями і вченими, які вважають, що народ є творцем держави. І якщо припустити, що народ не виступає в якості учасника даних правових відносин, то вважається неможливим обґрунтувати юридичну природу такої країни. Виключно народ, за допомогою Конституції, засновує визначені основи суспільного і державного устрою, створюючи систему вищих органів державної влади [20].

Висновки. Таким чином, Український народ виступає суб'єктом конституційно-правових відносин і наділений при цьому особливою правосуб'єктністю, яка полягає у тому, що до народу, як суб'єкта конституційно-правових відносин, дуже важко застосовувати розподіл його правоздатності і дієздатності. Він виступає як єдине першоджерело влади і здійснення влади в Україні. Народ є носієм суверенітету, наділений всією повнотою державної влади і всіма матеріальними благами, а тому сама влада і право є державним виразом волі народу. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Список використаних джерел

1. Белкин А. А. Объекты конституционного регулирования / А. А. Белкин // Правоведение. – 1988. – № 3. – С. 30-38.
2. Бойцов В.Я. Система субъектов советского государственного права / В. Я. Бойцов. – УФА, 1972. – 160 с.
3. Бурцев А. А. Система субъектов конституционно-правовых отношений: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / А. А. Бурцев. – М., 2005. – 215 с.
4. Губенко Р. Г. Советский народ – субъект конституционных правоотношений / Р. Г. Губенко // Правоведение. – 1962. – С. 113-116.
5. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т / В. И. Даль. – М.: ОЛМА Медиа Групп, 2007. – Т. 2. – С. 580.
6. Кабышев В. Т. Категория «народ» в советском конституционном законодательстве / В. Т. Кабышев, О. О. Миронов // Правоведение. – 1969. – № 4. – С. 36-41.
7. Казьмина Е. А. Народ как субъект конституционного права Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Е. А. Казьмина. – М., 2011. – 186 с.
8. Комарова В. В. Высшее непосредственное выражение власти народа в Российской Федерации (проблемы теории и практики): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02. – Москва, 2006 – 474 с.
9. Коток В. Ф. Конституционно-правовые отношения в социалистических странах / В. Ф. Коток // Правоведение. – 1962. – № 1. – С. 41-52.

10. Коток В. Ф. О развитии форм сочетания народного представительства с непосредственной демократией в СССР / В. Ф. Коток // Сов. государство и право. – 1960. – № 12. – С. 12-22.
11. Кутафин О. Е. Предмет конституционного права / О. Е. Кутафин. – М.: Юрист, 2001. – 444 с.
12. Мицкевич А. В. Субъекты советского права / А. В. Мицкевич. – М.: Государственное издательство юридической литературы, 1962. – 214 с.
13. Неліна Н. В. До питання конституційної правосуб'єктності українського народу / Н.В. Неліна // Держава і право. – 2010. – Вип. 49. – С. 180-184.
14. Основин В. С. Советские государственно-правовые отношения / В. С. Основин. – М.: Жур. литература, 1965. – 167 с.
15. Погорілко В. Ф. Конституційне право України: підручник / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко. – К.: Правова єдність, 2010. – 432 с.
16. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України: академічний курс: підручник: у 2 т. / За заг. ред. В.Ф. Погорілка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2006. – Т. 1. – 544 с.
17. Погорілко В. Ф. Референдуми в Україні: історія та сучасність: монографія / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко. – К.: Ін-т держави і права НАН України, 2000. – 161 с.
18. Советское государственное право / под ред. С.С. Кравчука. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Юрид. лит., 1985. – 464 с.
19. Фарбер И. Е. Вопросы теории советского конституционного права / И. Е. Фарбер, В. А. Ржевский. – Саратов: Приволжское книжное изд-во, 1967. – Вып.1. – 319 с.
20. Эбзеев Б. С. Комментарий к преамбуле Конституции РФ // Комментарий к Конституции Российской Федерации / под ред. Лазарева В.В., 2002. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://constitution.garant.ru/science-work/comment/5366634/>.

Корчака В. М. Правосуб'єктність українського народу як особого суб'єкта конституційно-правових відносин

В статті проаналізовані існуючі в юридическій науці концепції відносно розуміння правосуб'єктності народу, визначені наукові підходи визнання народу суб'єктом права і суб'єктом конституційно-правових (державно-правових) відносин, виділені і охарактеризовані особливості правосуб'єктності Українського народу.

Ключевые слова: народ, Український народ, конституційно-правові відносини, суб'єкт права, суб'єкт конституційно-правових відносин.

Korczaka V. M. Legal personality of the Ukrainian people as a special subject of constitutional-legal relations

The article analyzes the existing legal science concepts regarding legal understanding of the people, defined scientific approaches recognize the people subject to the law and subject to constitutional and legal (state legal) relationship, isolated and characterized by personality characteristics of the Ukrainian people.

Key words: people, the Ukrainian people, the constitutional-legal relations, a subject of law, the subject of constitutional-legal relations.

